

УДК 316.454.52:37.011.3-051:331.548-057.874(045)

Дрозденко В. М., Федорченко Ю. Ю.

ВПЛИВ ВЕРБАЛЬНОГО І НЕВЕРБАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ ВЧИТЕЛЯ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті висвітлено актуальні для сучасного стану освіти в Україні питання впливу вербального та невербального спілкування вчителя на формування професійної спрямованості старшокласників. Проаналізовано місце професійного спілкування в структурі діяльності вчителя, визначено сутність професійної спрямованості особистості, окремі умови та шляхи її формування.

Наголошується на тому, що вчитель, використовуючи вербальні та невербальні канали, прагне до підтримання консультативного контакту з учнем, до розуміння, аналізу і пошуку причин проблем учня через спостереження за зовнішніми проявами поведінки, емпатії.

Ключові слова: спілкування, невербальне вербальне спілкування, мовлення, активне слухання, комунікація, професійна спрямованість.

Постановка проблеми. В даний час з огляду на європейський поступ України велика увага приділяється проблемі спілкування в професійно-педагогічній діяльності. Одним з аспектів даної проблеми є вивчення впливу його вербальних та невербальних компонентів на професійну спрямованість учнів. Спілкування відіграє істотну роль у процесі взаємодії вчителя з учнями, оскільки педагог виступає в навчальному процесі не тільки як організатор пізнавальної, навчально-виховної та інших видів діяльності учнів, а й як керівник комунікації, спрямованої на формування професійних намірів старшокласників.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У педагогічній науці накопичено значний досвід впливу комунікативних особливостей вчителя на особистість учня. Дану проблему досліджували А. Бойко, С. Гончаренко, В. Сухомлинський, О. Федій, В. Сидоренко та ін., поняття і сутність педагогічної комунікації вивчали Н. Бутенко, О. Жирун, М. Заброцький, С. Левченко та ін., структуру комунікативної компетентності вчителя досліджували Н. Бібік, Н. Волкова, Ю. Вторнікова, С. Петрушин, О. Савченко та інші.

Слід зазначити, що вченими досліджувалися лише окремі, хоча й вагомні аспекти зазначеної проблеми. Тож, на даному етапі виникає протиріччя між постійно зростаючими вимогами суспільства до вчителя, здатного професійно застосовувати вербальні та невербальні засоби комунікації як засіб формування професійної спрямованості старшокласників, та реальним професійно-педагогічним рівнем комунікативної компетентності випускника вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Ефективна професійна діяльність учителя ґрунтується на вмільому педагогічному спілкуванні. Воно є умовою оптимізації навчання і розвитку особистості учня. Саме спілкуванню належить найважливіша роль у соціалізації дитини, особистісному зростанні. Тому педагогічне спілкування передбачає спеціальну підготовку вчителя, володіння технологіями налагодження оптимальних взаємин з учнями, їхніми батьками, колегами по роботі, сформованість продуктивного стилю педагогічного спілкування, культури педагогічної взаємодії.

Психолого-педагогічна наука доводить: щоб виховання було ефективним, у дитини необхідно викликати позитивне ставлення до того, що виховують. А таке ставлення завжди формується в діяльності, через складний механізм взаємин, спілкування. Розвиток індивіда, існування його як особистості неможливі без зв'язку із суспільством, спілкування з іншими людьми. В ізоляції людина не може розвиватися: тільки у спілкуванні з дорослими, своїми ровесниками формується особистість дитини [5].

Спілкування – багатоплановий процес налагодження і розвитку контактів між людьми, який передбачає обмін інформацією, певну стратегію і тактику взаємодії, сприймання і розуміння суб'єктами спілкування один одного. Отже, спілкування – це різноманітні контакти між людьми, зумовлені потребами спільної діяльності.

У процесі спілкування завжди відбувається обмін інформацією, тобто комунікація. Вербальна комунікація за допомогою слова – основна і найдосконаліша форма людського спілкування. Немовні засоби спілкування, супроводжуючи вербальне повідомлення, створюють підтекст, який полегшує, поглиблює і збагачує сприймання інформації, що передається.

У взаєминах надзвичайно важливим є вміння спілкуватися. Це явище багатопланове і охоплює кілька компонентів:

а) комунікабельність – здатність відчувати задоволення від процесу комунікації, володіння комунікативними вміннями й навичками;

б) соціальну спорідненість – бажання перебувати серед інших людей;

в) альтруїстичні тенденції – бажання приносити радість людям, з якими доводиться спілкуватися.

Уміння спілкуватися має яскраво виражену емоційну природу, основою якої є комунікативні елювії (бажання ділитися думками, почуття симпатії, повага до учасників спілкування, прихильність тощо) та альтруїстичні (бажання приносити радість і співпереживати тим, з ким людина взаємодіє). Важливий чинник вміння спілкуватися – психологічна культура, яка передбачає вміння розуміти на інших людях, адекватно відгукуватись на їх поведінку, обирати такі способи звертання, які відповідають індивідуальним особливостям учасників спілкування [2, с. 27].

Спілкування, що ґрунтується на повазі до особистості, незалежно від її віку чи соціального становища, стає надійною основою співпраці, а отже, є обов'язковою умовою успішної педагогічної діяльності.

Важливим компонентом педагогічної діяльності виступає формування професійної спрямованості старшокласників. Використання сучасних методів і форм профорієнтаційної роботи, а це не що інше як способи спільної діяльності вчителя та учнів, які забезпечують активну усвідомлену участь останніх у процесі професійного самовизначення. В залежності від основних задач профорієнтації їх поділяють на інформаційно-довідкові (професіограма, інформаційно-пошукові системи, робота з довідковою літературою, професійна реклама, зустрічі з фахівцями різноманітних професій, освітні лекції, використання ЗМІ тощо); методи професійної діагностики (закриті і відкриті бесіди-інтерв'ю, опитувальники професійної мотивації, професійних здібностей, особистісні опитувальники, проєктивні особистісні тести, спостереження, психофізіологічні обстеження, тощо); методи морально-емоційної підтримки (групи спілкування, тренінги, ігри з елементами психотренінгу, тощо); методи надання допомоги у конкретному виборі та прийнятті рішення (ланцюг основних дій, схеми альтернативного вибору, дерево цілей, тощо). Варто звернути увагу на важливість використання інтерактивних методів, а саме: тренінгу, рольової гри, методу кейсів, мозкового штурму, дискусії тощо. Ці методи формують професійну спрямованість особистості, розвивають інтелектуальну та емоційно-вольову сфери, а отже, активізують професійне самовизначення.

Для підготовки старшокласників до свідомого вибору професії використовують різноманітні форми профорієнтаційної роботи. Це способи організації взаємодії вчителя і учнів, які вирізняються порядком, місцем та процедурою проведення. Можна використовувати наступні форми роботи: екскурсії на підприємства та у професійні навчальні заклади, зустрічі з представниками різноманітних професій, конференції, виставки, лекції, соціально-педагогічний тренінги, інсценування, конкурси, дні та тижні професій, ярмарки професій, консультації, тематичні вечори та ін. [1, с. 87].

Разом з тим, зміст, форми і методи формування в учнів професійної спрямованості далеко не завжди відповідають вимогам сьогодення, зокрема спрямованості на сучасні професії, розуміння особистості учня як суб'єкта професійного самовизначення, використання інноваційних форм і методів роботи, які б відповідали інтересам і запитам сучасної молоді.

Так, сучасні старшокласники значну частину свого вільного часу для спілкування і обміну інформацією проводять у соціальних мережах Інтернету. Тому буде доцільним використання цього ресурсу у профорієнтаційній роботі. Для цього необхідно мати інформацію про зацікавленість старшокласників ресурсами Інтернету (які сайти, соціальні мережі їх цікавлять), володіти сучасними інформаційними технологіями для їх використання у профорієнтації (використовувати діагностичні методики, спеціальні профорієнтаційні термінали, створити групи, форуми, тощо).

Розглянемо більш детально особливості використання вчителем вербальних та невербальних каналів спілкування з метою ефективного формування професійної спрямованості учнів. Вчитель, використовуючи невербальні канали спілкування в процесі проведення бесід з учнями, вирішує наступні завдання: підтримання консультаційного контакту з учнем; розуміння, аналіз і пошук причин проблем учня через спостереження за невербальними проявами та емпатією, коли вчитель починає усвідомлено або неусвідомлено переймати невербалику учня: приймати ту ж позу, використовувати ті ж жести, голос і т.п. і таким чином «вживатися» в світ учня; контроль своїх невербальних проявів; прихований вплив на учня через невербальну систему знаків, метою якого є «ведення» учня і допомога йому в усвідомленні певних фактів, реакцій, емоцій, почуттів.

Носіями невербальних каналів спілкування у процесі формування професійних намірів та спрямованості учнів є: контакт очей; міміка, вираз обличчя; пози і жести тіла; голос; простір і час; пауза. Контакт очей вчителя і учня не повинен бути постійним і нав'язливим.

Важливо врахувати наступні особливості використання контакту очей: тривалість контакту не повинен бути постійним, оптимальний час – 2/3 загального часу спілкування вчителя з учнями;

оптимальне положення вчителя і учнів по відношенню один до одного під кутом (трохи навскоси); учитель повинен звертати увагу й аналізувати специфіку проявів учня при контакті очей [4, с. 60].

Міміка, вираз обличчя є одним з головних джерел отримання інформації про учня, а також найважливішим каналом передачі інформації від вчителя до учня.

Вважаємо, що вчитель може використовувати міміку для вирішення наступних завдань: розуміння учня через демонстрацію у виразі його обличчя певних почуттів та емоцій; читання внутрішнього стану, емоцій за виразом обличчя учня; розпізнавання маскування одних почуттів іншими.

Пози і жести тулуба можуть бути дуже інформативними як для вчителя, так і для учня. Учителю, «читаючи» і аналізуючи невербальні прояви тулуба учня, в свою чергу також посилає йому сигнали щодо свого емоційного стану, думок, бажань та ін.

Особливого значення набувають: рухи і жести, які найчастіше носять символічний характер і можуть бути маркерами проблеми або певного стану, який при цьому може не усвідомлюватися учнем; маніпулювання своїм тулубом (може свідчити про наявність в учня невираженого, пригніченого ставлення щодо особливостей певної професії і найчастіше здійснюється на неусвідомленому рівні), такі його прояви, як: покусання нігтів, пальців тощо; хрускіт суглобами; монотонне погойдування; постукування ногою, пальцями рук; «командні сигнали» учня, коли який-небудь жест або поза має символічний сигнал для вчителя: підморгування; вказування пальцем; кивання головою; знизування плечима, тощо; дотик дружнього характеру, який може означати бажання отримати підтримку [3].

Голос, будучи найважливішим інструментом людської взаємодії, містить в собі ряд характеристик, про які не слід забувати:

- тон голосу, за допомогою якого вчитель і учень можуть передавати один одному різні емоції, настрої, а також допомагає зрозуміти актуальні стани; – темп мовлення, також часто свідчить про актуальний стан учня, а також про його характерологічні особливості й шаблони поведінки, наприклад надто швидкий темп може говорити про внутрішній неспокій учня або про таку рису характеру, як заклопотаність, звичка до постійного поспіху, нервозності як ситуативної або звичної схеми поведінки;

- гучність голосу, інформує про актуальний стан і риси особистості, а також передає певний настрій і атмосферу консультативного простору або специфіку та важливість проблеми для учня. Наприклад, тихий голос як типовий для конкретного учня може бути показником невпевненості в собі, і в той же час зниження голосу під час розмови про будь-які проблеми, ситуації і т. ін. може показувати ставлення учня до цієї ситуації, наприклад, коли мова йде про інтимні для учня теми;

- вимова, її чіткість, так само як і інші параметри голосу, є маркером ставлення учня до проблеми та проявів його особистості. Наприклад, постійна невиразна вимова може говорити про низьку усвідомленість себе, своїх кордонів і т.д., а невиразність, нечіткість окремих фраз – про небажання учня усвідомлювати певні аспекти проблеми, емоційне замішання [1, с. 12-13].

Простір і час теж мають чіткі параметри та можуть бути використовувані для аналізу в бесідах, що впливають на формування професійної спрямованості:

- дистанція, може бути: бажанням поглибити взаємодовіру, коли учень скорочує психологічну відстань; демонстрацією актуального ставлення до учня – прийняття у разі малої дистанції і відгородженості, закритості у випадку великої; бажанням порушити особисті кордони співрозмовника (при постійному наближенні одного та віддаленні іншого); формуванням загального безпечного клімату профінформаційного консультування при оптимальній відстані співрозмовників;

- предмети обстановки і обладнання можуть нести учневі інформацію про вчителя, його особистість і сприяти або не сприяти формуванню довіри і безпеки в дискусійному просторі;

- одяг, загальний стиль, несуть величезний пласт інформації як про особистість учня, так і про особистість вчителя і допомагають їм краще зрозуміти один одного [6, с. 172].

Бажано враховувати такі правила невербальної поведінки вчителя: зручність фізичної обстановки в просторі бесіди, коли вчитель і учень візуально доступні один одному; відкрита поза вчителя, коли руки і ноги не схрещені, яка вказує на його готовність до прийняття учня; підтримка вчителем контакту очей, підкреслюючи таким чином свою зацікавленість в учневі, але уникаючи як пильного погляду на учня, так і блукаючого остронь погляду; розслабленість, відсутність напруги у вчителя, яка часто спостерігається в учня, і, демонстрація свого спокою та емпатії через невербальні канали, вчитель може допомогти вникнути учневі в суть обговорюваної проблеми.

Вербальний контакт між учителем та учнем, заснований на використанні ними мови, має велике значення не тільки для підтримки профконсультативного контакту, але і для всього процесу формування професійної спрямованості учня.

Існують наступні види засобів підтримки вербального контакту:

- прямі висловлювання, до яких відносяться: похвала («Ти молодець, що прийняв таке рішення»); підбадьорювання («Я думаю, у нас вийде з цим розібратися»); вираз підтримки («Я розумію твоє відношення...»);

- непрямі висловлювання, до яких відносяться: використання імені учня, що сприяє більш щирому і теплому контакту між учителем і учнем; використання мови учня, тобто вчитель повинен говорити з

учнем на властивій тільки йому мові, це означає вживання вчителем тих слів, понять і визначень, які використовує у своїй промові учень;

– слухання учня, яке може бути: пасивним, коли вчитель мовчки слухає учня, демонструючи при цьому свою зацікавленість невербальними способами; активним.

Активне слухання – одна з головних технік, які вчитель може використовувати не тільки на етапі встановлення довіри і підтримки контакту з учнем, але і протягом усього процесу профінформаційного консультування [6, с. 173].

Активне слухання визначається як процес уважного слухання учня, при якому вчитель демонструє учневі свою зацікавленість у ньому, прийняття, щирість і при якому задіяні інтуїція, відображення і емпатія, а також когнітивна сфера вчителя. Уміння слухати – найважливіше професійне вміння вчителя в психологічному плані.

Висновки. Отже, вмиле поєднання вчителем можливостей вербального та невербального спілкування з учнями має широкі можливості для створення позитивного впливу на формування професійної спрямованості старшокласників за рахунок залучення додаткових каналів передачі та сприймання необхідної інформації.

Використані джерела

1. Морарь И.Т. Взаимодействие педагога и ученика на начальной ступени общения / И.Т. Морарь, Н.В. Зыкова, С.А. Котова // Герценовские чтения. Начальное образование. – 2011. – Т. 2. – № 2. – С. 11-21.
2. Основи психології і педагогіки: Консп. лекц. / Н.Г. Лебедева, О.Т. Джурелюк, Д.О. Самойленко. – Алчевськ: ДонДТУ, 2009. – 174 с.
3. Піз А. Мова рухів тіла: як читати думки навколишніх за їхніми жестами / Аллан Піз. – К. : Ай-Кью, 2005. – 284 с.
4. Поваляева М.А. Невербальные средства общения / Сост. Поваляева М.А., Рутерем А.А. – Ростов н / Д. : Феникс, 2004. – С. 60.
5. Радченко Є.С. Формування іміджу педагога – вимога сучасності [Електронний ресурс] / Є.С. Радченко. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Prpg/2008_7_1.pdf.
6. Свиренко Ж.С. Вербальне й невербальне спілкування викладача вищої школи / Ж.С. Свиренко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика Випуск 4 (45). – Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Сєверодонецьк, 2011. – С. 165-174.

Drozdenco V., Fedorchenko Yu.

INFLUENCE OF TEACHER'S VERBAL AND NONVERBAL COMMUNICATION ON SENIOR SCHOOL-STUDENTS' PROFESSIONAL DIRECTION

Teacher's use of verbal and nonverbal communication to form professional direction to senior school-students is discussed in the article.

The importance of professional communication in the structure of teacher's activity is stated, the idea of senior school-students professional direction, conditions and methods of its forming are described.

The following communication components are stressed to be of a major importance: communicative nature, social equality and altruism. Using verbal and nonverbal channels teacher aims to keep in touch with a student, trying to understand, analyze and find the reasons of his problems through behavior observation.

Alongside, a strain used by a teacher and a student to communicate the messages, emotions, moods helps in understanding current states; tempo gives the idea of definite traces of character and behavioral cliché; voice pitch reflects the atmosphere and the importance of the discussed issue for the students; pronunciation, and articulation serve as definite indexes raising student's attention to the mentioned problems by a teacher.

It is vital to maintain verbal contact through direct communication as well as active or passive perception of information by students. The authors stress the importance of teacher's ability to read student's feelings and emotions through his mimics and guess hidden feelings. Body language and extra linguistic features are especially meaningful, namely motions, gestures, time and place of communication, distance, outfit and style, surrounding objects and equipment.

Thus, rational combination of verbal and nonverbal communication means ensures positive impact on professional direction forming to senior school-students by activation of additional channels of information transmitting and perception.

Key words: *communication, nonverbal communication, spoken language, active listening, professional direction.*

Стаття надійшла до редакції 15.03.2017 р.